

JOHN STUART MILL

Om Friheden

Oversættelse og guide:

Jørgen Husted

PHILOSOPHIA

© Jørgen Husted og Philosophia, 2017

John Stuart Mill *Om friheden*

ISBN 978-87-93041-36-3

Oversat af Jørgen Husted

Sat i Garamond v. Lars Aagaard

Enhver udnyttelse eller kopiering kun tilladt
i overensstemmelse mellem overenskomst mellem

Copy Dan og Undervisningsministeriet

Philosophia Press

Institut for Kultur og Samfund

Aarhus Universitet

www.philosophia.dk

Indhold

Forord ved Jørgen Husted	7
John Stuart Mill: Om friheden	11
Jørgen Husted: Guide til Om friheden	147
Noter	265
Litteratur	268

Forord

Hermed foreligger John Stuart Mills *On Liberty* nyoversat og ledsaget af en guide. Mills uhyre indflydelsesrige forsvar for demokratiets værdier om individuel frihed og respekt for det enkelte menneske har betydelig aktualitet i en tid med værdikamp, kultursammenstød, profetkriser, terrorismelovgivning, presserende behov for at delagtiggøre den opvoksede generation og indvandre med en anden kulturel baggrund i demokratiets selvforståelse, globalisering mv.

Værket har gennem lang tid haft en for en filosofisk afhandling uhørt udbredelse langt uden for filosofien. I forhold til næsten alle andre filosofiske hovedværker udmærker det sig ved stor tilgængelighed for den almindelige læser. Enhver, der vil, kan læse det med udbytte. Desuden udmærker det sig ved udførlige principielle diskussioner af praktiske politisk-moralske spørgsmål, der for en stor del er dagsaktuelle. Ikke så få af de argumenter og konklusioner, Mill når frem til, er den dag i dag grundlæggende i samfundslivet og lovgivningen.

Tilstedeværelsen af en guide kan synes at demtere bemærkningen om værkets tilgængelighed. Tanken er imidlertid, at de to tekster kan læses uafhængigt af hinanden. Forhåbningen er, at læseren af *Om friheden* vil være interesseret i at sammenholde sin egen udlægning med andres forslag og tanker – og at læseren af guiden, som Mills landsmænd siger, vil høre historien fra hestens egen mund.

Jeg takker forlagets redaktion for stor imødekommenhed og mag. art. Lars Aagaard, der med ihærdighed og usvigelig sagkundskaab har forestået den endelige redigering.

Jørgen Husted
Risskov, august 2008

John Stuart Mill (1806-1873)

Hans far, skotten James Mill var økonom, filosof og fremtrædende medlem af den reformivrige bevægelse *The philosophical radicals* omkring Jeremy Bentham og dennes *utilitarianisme*. I samråd med Bentham gav han sønnen en helt igennem programmeret og yderst krævende uddannelse. John Stuart lærte græsk i en alder af 3 år, kort derefter latin, beherskede formel logik som 12-årig og var 4 år senere udlært nationaløkonom. I selvbiografien fra 1873 beretter han om sin strenge opvækst og ekstraordinære uddannelse samt den ret langvarige eksistentielle krise, den førte ham ud i omkring 20-års alderen. Han gjorde op med farens og Benthams projekt om en styret udvikling af ham i retning af et intellektuelt kraftværk for det almene vel og tog selv hånd om egen udvikling. Efter nogen tids opdyrkning af nye interesser, ikke mindst æstetiske, tiltrådte han en stilling i Det ostindiske kompagni. Der virkede han indtil 1857 og avancerede til direktør og reel leder af administrationen af Indien, en post med rang af kabinetsminister. Fra 1865 til 1868 var han liberalt medlem af parlamentet.

I 1848 udkom værket *The Principles of Political Economy*, der gennem en lang årrække anvendtes som grundbog i de økonomiske uddannelser.

Det filosofiske forfatterskab tog for alvor fart med værket *A System of Logic* fra 1843, der ud over formel logik og sprogfilosofi behandlede videnskabsfilosofi og erkendelsesteori. I 1859 kom så *Om friheden*, der to år senere efterfulgtes af det moralfilosofiske hovedværk om nytteetik – *Utilitarianism*. Stor opsigt vakte *The Subjection of Women* (*Kvindernes underkævelse*), der udkom 1869 og har vundet status som den liberale kvindebevægelses klassiske tekst.

Med sine erkendelsesteoretiske og videnskabsfilosofiske værker indtræder Mill i den britiske empirisme som den moderne arvtager til John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753) og David Hume (1711-1776). *Om friheden* gør ham til grundlæggeren af den moderne liberale samfundstænkning og *Utilitarianisme* til den moderne hovedrepræsentant for nytteetikken. *Om friheden* er givetvis det mest indflydelsesrige værk om politisk moral, i det mindste i den engelsktalende del af verden.

J. H.

John Stuart Mill

Om friheden

Kapitel I

Indledning 15

Kapitel II

Tanke- og diskussionsfrihed 31

Kapitel III

Individualitet som bestanddel af et godt liv 76

Kapitel IV

Om grænserne for samfundets autoritet over individet 98

Kapitel V

Anvendelser 121

Det bærende princip, som samtlige argumenter i det følgende samler sig om, er tanken om den ubetingede og altafgørende betydning af menneskelig udvikling i sin rigeste mangfoldighed.

Wilhelm von Humboldt.

Jeg tilegner dette værk til mindet i dybeste kærlighed og savn om hende, der var inspiration og til dels ophav til alt det bedste i mine skrifter – den ven og hustru, hvis ophøjede sans for sandhed og retfærdighed var min stærkeste ansporing, hvis billigelse min største belønning. Ligesom alt, jeg gennem mange år har skrevet, tilhører det hende i samme grad som mig. Som værket nu foreligger, har det kun i alt for ringe grad nydt godt af hendes uvurderlige evne til at foreslå forbedringer. Visse af dets vigtigste dele har gennem lang tid ventet på det kritiske eftersyn, som de nu aldrig får. Stod det i min magt at oplyse verden om blot det halve af de store tanker og ædle følelser, der er lagt i graven med hende, ville jeg gavne den langt mere, end jeg kan opnå gennem værket, der er blevet til utilskyndet og uhjulpet af hendes nærmest uforlignelige visdom.

Kapitel 1

Indledning

Emnet for dette essay er ikke den såkaldte viljens frihed, der beklageligvis sættes i modsætning til det, der med en forkert betegnelse kaldes Doktrinen om filosofisk nødvendighed. Det er borgerlig, eller social frihed: beskaffenheden af og grænserne for den magt, samfundet med rette kan udøve over individet. Det er et spørgsmål, der sjældent formuleres, og næsten aldrig diskuteres, i almindelige vendinger, men som, i sin skjulte nærværelse, øver dyb indflydelse på tidens praktiske kontroverser og sandsynligvis om ikke længe vil vise sig at være det vitale spørgsmål for fremtiden. Så langt er det fra at være nyt, at det i en vis forstand har delt menneskeheden næsten fra de fjerneste tider; men i den fremskridtets tidsalder, som de mere civiliserede dele af vores art nu er trådt ind i, fremtræder emnet under nye forhold og kræver en anderledes og mere gennemgribende behandling.

Striden mellem frihed og autoritet er det mest iøjnefaldende træk ved de tidligste perioder af historien, vi kender til, især i Grækenland, Romeriget og England. Men i gamle dage stod striden mellem undersåtter, eller klasser af dem, og styret. Med frihed mente man beskyttelse mod de politiske herskeres tyranni. Herskerne blev (bortset fra i visse af de græske bystater) opfattet som nødvendigvis i modsætning til det folk, de regerede over. De udgjordes af en enehersker, en herskende stamme eller kaste, der byggede deres autoritet på arv eller erobring, og som i al fald ikke herskede med undersåtternes bifald, og hvis overherredømme folk ikke turde, eller måske ikke ønskede, at udfordre, uanset de forholdt regler, man tog over for undertrykkelsen. Man betragtede herskerens magt som noget ganske uomgængeligt, dog tillige højst farligt: som et våben, de kunne vælge at vende imod deres undersåtter, lige så vel som ydre fjender. For at hindre, at samfundets svage opslugtes af de utallige rovdyr, var det nødvendigt med et rovdyr stærkere end alle andre, som det kunne betros at holde disse i ave.

Men idet rovdryrenes konge ikke var mindre tilbøjelig end de ikke helt så kraftfulde til at forgribe sig på flokken, var det nødvendigt at holde stående beredskab mod hans næb og klør. Af den grund satte folket sig for at begrænse den magt, man måtte affinde sig med, herskerne udøvede over samfundet. Og den grænsedragning var så, hvad man forstod ved frihed.

Man prøvede sig frem ad to veje. Den ene gik ud på at få anerkendt visse fritagelser fra at blive udsat for magtanvendelse, kaldet politiske frihed eller rettigheder, hvis krænkelser ville blive anset for pligtbrud fra den herskende magts side, og som ville betyde tykke folk til modstand eller oprør. Den anden, og senere, vej gik ud på at oprette konstitutionelle foranstaltninger, hvorved samtykke fra samfundet, eller fra en form for samling, der antoges at repræsentere dets interesser, blev gjort til betingelse for, at staten kunne iværksætte mere betydningsfulde akter. Hvad angår den første form for indskrænkning, blev styret i de fleste europæiske lande efterhånden tvunget til, i større eller mindre grad, at give efter. Sådan forholdt det sig ikke med den anden: Og at realisere eller, hvor den allerede forelå i en vis udstrækning, videreudvikle den blev overalt det højeste mål for frihedens elskere. Og så længe menneskene stilledes sig tilfredse med at spille den ene sfæde ud mod den anden og blive styret af en herre og mester på betingelse af at få visse mere eller mindre solide garantier mod tyranni, lod man sine aspirationer blive ved det her nævnte.

Imidlertid kom der en fase i fremskridtet, hvor folk ikke længere anså det for en naturnødvendighed, at deres herskere udgjorde en selvstændig magt, hvis interesse var modsat deres egen. Det forekom dem langt bedre, at disse var deres repræsentanter eller delegerede, som til enhver tid kunne udskiftes. Dette var, mente man, den eneste måde, hvorpå de kunne få garanti for, at statens beføjelser ikke blev anvendt til ugunst for dem. Lidt efter lidt voksede dette nye krav om folkevalgte og tidsbegrænsede magthavere sig frem som folkepartiernes vigtigste mål, hvis betydning anseeligt overgik den, man tidligere havde tillagt bestræbelsen på at indskrænke herskernes magt. I takt med, at der skete fremskridt i kampen for, at statsmagten skulle udgå af borgernes periodiske valg,

begyndte en del personer at fremføre den tanke, at man havde lagt for stor vægt på selve det at sætte skranker for magten. Dét (kunne det synes) var et middel mod herskere, hvis interesse havde det med at komme i konflikt med folkets. Det ønskværdige var nu, at herskerne blev identificeret med folket, at deres interesse og vilje skulle blive nationens interesse og vilje. Nationen havde ikke behov for beskyttelse mod sin egen vilje. Der var ingen grund til at frygte, at den ville udøve tyranni over sig selv. Hvis man sørgede for, at magthaverne stod til ansvar over for folket og uden videre kunne afsættes, kunne man med sindsro betro styret en magt, hvis anvendelse man selv bestemte over. Denne magt ville ikke være andet end samfundets magt, blot koncentreret i en form, der var hensigtsmæssig for at udøve den. Den tankegang, eller måske snarere følelsesbestemte holdning, var udbredt i den seneste generation af europæisk liberalisme, hvis kontinentale gren den øjensynligt fortsat dominerer. De, der anerkender nogen som helst grænse for, hvad en statsmagt må foretage sig, bortset fra tilfældet med de styreform, som efter deres mening slet ikke burde findes, rager frem som strålende undtagelser blandt kontinentets politiske tænkere.

En lignende fornemmelse for det politiske kunne aktuelt have været fremherskende i vores eget land, såfremt de omstændigheder, der en tid lang gav den vind i sejlene, var vedblevet uforandrede. Nu er det sådan, at succes lige så meget for politiske og filosofiske teoriers, som for personers vedkommende, afslører fejl og mangler, fiasko kunne have skjult for beskueren. Tanken om, at folket ikke har behov for nogen begrænsning af dets magt over sig selv, kan forekomme aldeles grundlæggende, så længe folkestyre kun var en drøm eller noget, man læste om som en styreform i den fjerne fortid. Heller ikke rokkedes tanken én gang for alle af den slags forbigående vildfarelser, som Den Franske Revolution førte med sig, og hvis grelleste sider skyldtes et usurperende fåtal, og som under alle omstændigheder ikke var knyttet til folkelige institutioners normale virksomhed men havde rod i et pludseligt og eksplosionsagtigt udbrud af modstand mod monarkisk og aristokratisk despoti. Som tiden gik, kom en demokratisk republik til at indtage en stor del af Jordens overflade og gøre sig gældende som

et af de mægtigste medlemmer af verdenssamfundet. Dermed blev styreformens med folkelige og tidsbestemte mandater genstand for den slags observation og kritik, som rettes mod enhver omfattende og fuldbyrdet tingenes tilstand. Man indså nu, at vendinger såsom "selvstyre" og "folkets styre over sig selv" ikke udtrykker sandheden om sagen. Det "folk", der udøver magten, er ikke altid de samme folk som dem, den udøves over. Og det "selvstyre," man taler om, er ikke den enkeltes styre over sig selv, men det styre, som hele resten udøver over hver enkelt. Folkets vilje vil, praktisk taget, sige viljen hos den mest talrige, eller aktive, *del* af befolkningen; flertallet, eller de, der har haft held til at få sig selv udråbt som flertallet. Således *kan det være*, at folket ønsker at undertrykke en del af dets egne rækker – og passende modforholdsregler er her lige så nødvendige som over for ethvert andet magtmisbrug. Derfor mister begrænsningen af styrets magt over individet ikke det fjerneste af sin vigtighed, når de, der sidder inde med magten, med jævne mellemrum drages til ansvar over for samfundet, dvs. over for dets stærkeste parti. Denne måde at anskue tingene på, der appellerer såvel til tænkende menneskers intelligens som inklinationen hos de vigtige klasser i europæiske samfund, hvis virkelige eller angivelige interesser demokratiet står i modsætning til, har ikke haft svært ved at skaffe sig en fremtrædende position – og i den politiske debat regnes "flertallets tyranni" blandt de ondt, samfundet skal gardere sig imod.

Ligesom andre tyrannier, blev flertallets tyranni til at begynde med, og sådan er det fortsat blandt jævne mennesker, frygtet som noget, der virkede gennem de offentlige myndigheders akter. Tænk somme personer forstod imidlertid, at når samfundet, taget kollektivt, selv er tyrannen over de særskilte individer, der udgør det – er dets midler til at tyrannisere ikke begrænset til de politiske myndigheders handlinger. Samfundet har ret og magt til at eksekvere dets egne dekretter, og hvis det træffer forkerte, i stedet for rigtige, beslutninger, eller udsteder noget som helst dekret om sager, det ikke bør blande sig i, praktiserer det et socialt tyranni, som er mere formidabelt end mange former for politisk undertrykkelse, efter som det, selv om det ikke opretholdes med ekstreme straffe, gi-

ver færre muligheder for at undslippe og, endnu mere dybtgående, gennemsyrlig livets enkeltheder og slævebinder selve bevidstheden eller sjælen. Der er det ikke nok med værn mod myndighedernes tyranni: Der er også behov for værn mod den herskende menings og holdnings tyranni; mod samfundets tilbøjelighed til, med andre midler end legale straffe, at gøre dets egne ideer og måder at gøre tingene på gældende som adfærdsregler også for dem, der tænker anderledes; at hæmme udviklingen og, om muligt, hindre dannelsen af nogen form for individualitet, der ikke passer ind i dets sædvaner, og tvinge alle personers karakterer til at forme sig selv efter dets egen skabelon. Der går en grænse for den offentlige menings retmæssige indblanding i individuel selvstændighed: At finde den grænse, og holde den mod angreb og krænkelse, er, for at mennesker kan leve under værdige forhold, lige så nødvendigt som beskyttelsen mod politisk despoti.

Men om end den påstand nok ikke vil blive problematiseret i almindelige vendinger, er det praktiske spørgsmål om, hvor grænsen skal drages – hvordan man foretager den passende afbalancering mellem individets selvstændighed og social kontrol – et emne, hvorom stort set alting endnu mangler at blive gjort. Alt, hvad der gør livet værd at leve for et menneske, afhænger af håndhævelsen af begrænsninger for andre menneskers handlinger. Derfor må der stadfæstes visse adfærdsregler, i første omgang ved lov, i anden ved den offentlige mening (nemlig om emner, der ikke egner sig for lovgivning). Hvad disse regler bør være, er hovedspørgsmålet for alle menneskelige anliggender. Ser vi bort fra nogle få af de mest oplagte tilfælde, er det et af de spørgsmål, hvor der er gjort mindst fremskridt mod dets besvarelse. Ikke to tidsaldre, og næsten heller ikke to lande, har givet samme svar; og den ene tidsalders, det ene samfunds svar, har slået de andre med undren. Alligevel anser menneskene i et hvilket som helst givet land eller tidsrum, at der ikke vil være større vanskelighed med at afgøre spørgsmålet, end der er angående det ene eller det andet emne, hvorom menneskeheden altid har været af samme mening. De regler, der gælder hos dem selv, forekommer selvindlysende og ganske uden behov for retfærdiggørelse. Denne så godt som universelle illusion er eksem-

pel på sædvanens magiske magt, der ikke blot, som det gamle ord siger, er vores anden natur, men hele tiden forveksles med vores første. Sædvanens indflydelse, hvad angår at udelukke enhver slags kritik af de adfældsregler, som mennesket pånøder hinanden, er så meget mere fuldkommen, fordi emnet hører til den slags, hvorom man almindeligvis ikke mener, at det er nødvendigt at give grunde, det være sig fra den ene til den anden, eller fra den ene til sig selv. Folk har vænnet sig til at mene, og er deri blevet bestyrket af diverse personer, der stræber efter status af filosoffer, at deres følelser i relation til den slags emner er bedre end grunde og overflødig begrundelse. Det praktiske princip, der leder dem til deres meninger om, hvordan menneskers adfærd skal reguleres, er den følelse hos hver enkelt, at enhver anden skal have pligt til at handle, sådan som han selv og de, hvormed han føler sig på linje, foretrækker, at denne handler. Selvfølgelig indrømmer ingen over for sig selv, at ens eget forgodtbefindende slet og ret er den alen, der måles med. Men en mening, der ikke underbygges af grunde, om, hvordan folk bør opføre sig, kan ikke regnes for andet end den pågældendes præference, og hvis grundene, når de gives, er en simpel henvisning til samme præference hos andre, er det stadigvæk blot mange folks præferencer i stedet for en enkeltmands. For et almindeligt menneske forekommer det, at ens egen præference, med denne støtte, ikke alene udgør en fuldt tilstrækkelig retfærdiggørelse, men er den eneste, han i det hele taget har for den del af sine anskuelser i spørgsmål om moral, god opførsel og anstændighed, der ikke udtrykkeligt er nedfældet i de religiøse skrifter, og desuden tjener den som selve rettesnoren for tolkning af teksten. Således er folks opfattelser om, hvad der er godt og ondt, rigtigt og forkert, påvirket af mangfoldige faktorer, som øver indflydelse på deres ønsker i relation til andres adfærd og er lige så talrige som dem, der bestemmer deres ønsker angående hvilke som helst andre emner. Nogle gange er det deres fornuft, andre gange deres fordomme eller overtro; ofte deres sociale tilbøjeligheder, ikke sjældent deres sociale, deres misundelse eller skinsyge, deres arrogance eller ringeagt; men i de fleste tilfælde deres angstelser og ønsker for eget vedkommende, deres rimelige eller urimelige egeninteresse. Hver

gang en klasse er for opadgående, udspringer en stor del af landets syn på moral af denne klasses interesser og følelse af at stå over andre. Moralen i forholdet mellem spartanere og trælle, plantageejere og sorte, adelsfolk og almuen, mænd og kvinder har i høj grad været frembragt af disse klassebestemte interesser og holdninger. De følelser, der er opstået sådan, virker for deres vedkommende tilbage på den dominerende klasse og kommer til at fastlægge dens interne normer og værdier for medlemmernes indbyrdes relationer. Når på den anden side en klasse, der tidligere var under opstigning, har mistet sin opdrift, eller opstigningen ikke nyder almindeligt bifald, bærer de fremherskende moralske meninger og følelser gerne aftryk af en utålmodig uvilje mod dens dominans. Et andet af de store principper, som fastlægger adfældsreglerne, såvel for handlinger som for undladelser, og som håndhæves af loven eller opinionen, er menneskers servilitet over for det, de antager for at være deres hersers, hvad enten disse er guder eller dødelige, præfencer eller aversioner. Skønt i bund og grund selvisk, er denne underdanighed ikke hyklerisk. Den kan føre til helt og holdent ægte følelser af gru og rædsel og fik folk til at brænde hekse og kættere på bålet. Blandt alle disse mindre ærværdige påvirkninger har tillige samfundets almene og åbenbare interesser haft deres andel, tilmed en stor, i at bestemme folks moralske fornemmelser; dog i mindre grad som noget med fornuftsgrunde og en vis selvstændighed end som konsekvens af de sympatier og antipatier, der voksede ud af dem: Sym- og antipatier, som kun havde lidt eller intet at gøre med samfundets interesser, har faktisk sat sig igennem med stor styrke ved dannelsen af moralsystemer.

Hvad samfundet, eller en indflydelsesrig del af det, synes om eller ikke synes om, er således den vigtigste bestemmende faktor bag de regler, der udstikkes til almindelig efterfølgelse og under strafansvar over for loven eller opinionen. Og almindeligvis har de personer, der i tænkning og udsyn var forud for deres samtid, undladt at rejse principiell kritik af denne tingenes tilstand – selv uanset, hvor dybtgående en konflikt de havde med det etablerede i spørgsmål om enkeltheder. De har været mere optaget af at tage stilling til, hvad samfundet bør kunne lide eller ikke lide, end af

at finde ud af, hvorvidt samfundets præferencer eller aversioner bør være lov for individerne. De foretrak at søge at ændre meneskedens følelsesmæssige reaktioner på de emner, hvorom de selv gjorde sig kætterske tanker, frem for, sammen med anderledes tænkende i almindelighed, at gøre fælles sag til frihedens forsvar. Det eneste tilfælde, hvor man har indtaget et højere standpunkt og gjort uenigheden til en principiel sag, er angående religiøs tro: et tilfælde, der er instruktivt på mange måder, ikke mindst ved at fremstå som slående eksempel på fejlbarligheden af den såkaldt moralske sans. For den forbitrelse, der kendetegner religiøse kontroverser, er, i al fald som den kendes hos forhærdede fundamentalister, et af de mest utvetydige eksempler på moralsk følelse. De, der som de første brød det åg, der var lagt på mennesker af den selvudnævnte 'universelle kirke', var stort set lige så uvillige til at tåle anderledes tænkende, som denne kirke selv var. Men da striden havde raset af, uden sejr til nogen af siderne, og de enkelte kirker eller sekter måtte lade sig nøje med håbet om at kunne beholde det område, de allerede havde, og minoriteterne indså, at de ikke havde nogen udsigt til at blive majoriteter – ja, så blev de forskellige grupperinger nødsaget til at anmode alle dem, de ikke kunne omvende, om tilladelse til at have deres eget stædet. Derfor er det næsten udelukkende på denne slagmark, at individets rettigheder vis-a-vis samfundet er blevet hævdet med principielle grunde, og samfundets krav på at kunne udøve autoritet over anderledes tænkende helt åbent er blevet modgået. De store skribenter, hvem verden skylder, hvad den måtte have af religiøs frihed, har for det meste forfægtet friheden til at følge sin samvittighed som en ukrænkelig ret og ubetinget afvist, at et menneske, hvad angår dets religiøse tro, står til ansvar over for andre. Men intolerance i forhold til det, man for alvor kerer sig om, falder menneskeheden i den grad naturligt, at religiøs frihed næppe er blevet praktiseret nogetsteds, bortset fra der, hvor religiøs ligeegyldighed, der ikke kan fordrage at få sin sindsro spoleret af teologiske kævlerier, har lagt sit lod i vægtskålen. I sind og hjerte hos stort set samtlige troende mennesker, selv i de mest tolerante lande, indrømmes pligten til at vise tolerance kun med uudtalte forbehold. Den ene person vil affinde sig

med afvigende syn på kirkens styrelse, men ikke på dogmerne, den anden kan leve med snart sagt alle og enhver, blot ikke en katolik eller unitar; for atter en anden er det hvem som helst, der bare tror på en form for åbenbart religion; nogle få udstrækker deres velvilje lidt længere men trækker linjen, hvor folk ikke deler troen på Gud og et liv efter døden. Overalt, hvor majoritetens holdninger endnu er ægte og intense, viser den sig kun at have firet en smule på sine krav om lydighed.

Her i England med vores særegne politiske historie er den offentlige menings åg sikkert en del tungere, loven til gengæld noget løsere, end i andre europæiske lande; og der findes en anelig nidkærhed i modstanden mod indblanding fra den lovgivende eller udøvende magts side i private anliggender. Det skyldes ikke så meget en ret og rimelig omsorg for individets selvstændighed, som den endnu mærkbare vane med at betragte statsmagten som udtryk for en interesse i strid med folkets. Flertallet har endnu ikke vænnet sig til at opleve statens magt som deres egen, eller dens anskuelser som deres egne. Når man begynder med det, vil den individuelle frihed sikkert være lige så udsat for indtrængen fra statsmagts side, som den allerede er det fra den offentlige menings. Dog er der, som landet ligger, en betragtelig modvilje, som er rede til at blive mobiliseret mod ethvert forsøg fra lovgivningsmagten på at få kontrol over individer i sager, man ikke tidligere var vant til at få underlagt den slags. Det foregår helt uden nogen skelnen mellem områder, hvor den legale kontrol faktisk er ret og rimelig, og hvor den ikke er det; og dét så meget mere som denne følelsesbestemte modvilje, om end den alt i alt er en god ting, ret ofte er lige så fejlanbragt som velbegrundet i dens anvendelse på konkrete tilfælde. Faktisk gives der ikke noget anerkendt princip, hvorved retmæssigheden eller det modsatte af statslig indblanding som regel bedømmes. Folk tager stilling alt efter, hvad de personligt foretrækker. Nogle vil, hver gang de ser noget godt, der venter på at blive gjort, noget skidt på at blive rettet op, ikke tøve med at anspore statsmagten til at tage affære; andre er derimod indstillet på at leve med næsten ethvert socialt onde, hvor grelt det end måtte være, frem for at gøre nok et udsnit af menneskers aktivi-

teter til genstand for det offentlige kontrol. Og når det gælder enkeltsager, indtager folk deres ståsteder i forhold til disse to sider afhængigt af, hvorhen de følelsesmæssigt hælder, hvor meget de har i klemme i det, regeringen opfordres til at foretage sig; eller i deres forventning til, hvorvidt den vil handle, eller ikke handle, sådan som de selv foretrækker. Imidlertid er der langt imellem, at folk tager stilling i overensstemmelse med et princip, fastholdt uden vaklen, for hvad der retmæssigt kan gøres til genstand for statens udøvelse af magt. Det forekommer mig, at som følge af denne mangel på en regel eller et princip kommer den ene part lige så ofte på gale veje som den anden. Det betyder så, at statens indblanding, for nuværende, lige hyppigt påkaldes med urette, som den med urette fordømmes.

Målet med denne afhandling er at forsvare et meget simpelt princip, der ubetinget bør regulere samfundets behandling af individet, hvad angår tvang og kontrol, uanset om midlerne er fysisk magt i form af lovbestemte straffe eller den offentlige menings tvang. Princippet siger, at det eneste formål, der berettiger meningskeheden, individuelt eller kollektivt, til at skride ind over for noget menneske, er selvforsvar. Det eneste formål, hvormed der med rette kan udøves magt over et medlem af et civiliseret samfund mod dets vilje, er at forhindre skade på andre. Personens eget bedste, det være sig legemligt, sjæleligt eller moralsk, er ingen gyldig grund. Han kan ikke med nogen ret tvinges til at gøre eller undlade det ene eller andet, fordi det ville være det bedste for ham, føre til større lykke, eller fordi det efter andres mening ville være klogt eller ligefrem det moralsk rigtige. Al den slags er der gode grunde til at gå i rette eller argumentere med, søge at overtale, plage, tigge eller bønfalde, men ikke til at true med et onde, såfremt han vælger at handle anderledes. For at kunne retfærdiggøre det sidstnævnte skal den handlemåde, man stræber efter at få personen til at afstå fra, kunne forventes at volde skade på en eller anden tredje person. Den eneste del af et menneskes adfærd, for hvilken det står til ansvar over for samfundet, er den, der berører andre. Over den del, der udelukkende berører personen selv, har han ubetinget krav på at blive betragtet som selvstændig. Individet er helt og holdent herre over sig selv, over sin egen krop og sit eget sind.

Det er sikkert ikke nødvendigt at præcisere, at doktrinen kun skal gælde for mennesker, der har nået skelsår og alder. Vi taler ikke om børn eller unge mennesker under den alder, loven måtte fastsætte for at regnes for en voksen mand eller kvinde. De, der endnu har behov for at blive taget vare på af andre, må værnes mod deres egne handlinger, lige så vel som mod farer, der kommer udefra. Af samme grund behøver vi ikke diskutere de underudviklede samfundstilstande, hvor menneskeracen må siges ikke at være nået til modenhed. De første hindringer på vejen mod, at mennesker i den situation ved egen hjælp gør fremskridt, er så store, at der sjældent er noget valg mellem midler til at overvinde dem. En hersker fuld af gejst efter at skabe forbedringer er berettiget til at gribe til hvad som helst for at nå det mål, som ellers synes uopnåeligt. Despoti er, når det drejer sig om barbarer, en legitim styreform, forudsat at målet er, at de udvikles, og at midlerne kan retfærdiggøres som hensigtsmæssige til den ende. Frihed, som et princip, har intet at gøre med nogen tingenes tilstand, der kommer før den tid, hvor menneskene er blevet i stand til, gennem fri og ligeværdig diskussion, at føre sig selv ind i en god udvikling. Indtil da står intet andet åbent for dem end lydighed over for en Akbar, Stormogulen eller en Karl den Store – hvis de da er så heldige at finde sådan en type. Men så snart mennesker har fået evnen til at lade sig lede til egen forbedring af overbevisning eller argumentation (en tilstand, der for længst er realiseret i alle de nationer, som vi her behøver at have inde i billedet), er tvang utilstedelet, det være sig i den direkte form eller den, der straffer ulydighed med bøder eller ubehageligheder, når det sker til deres eget bedste – og kan udelukkende forsvares med henvisning til andre personers sikkerhed.

Det er på sin plads her at fastslå, at jeg undlader at benytte enhver fordel, som min bevisførelse kunne få fra tanken om en abstrakt retlighed opfattet som noget, der er helt uafhængigt af nyttehensyn. Jeg anser nyttehensynet for den højeste appelinstant i alle moralske spørgsmål. Vel at mærke skal nytte her forstås i bredest mulige forstand og med sit grundlag i menneskets permanente interesser qua et væsen med evne til at udvikle sig. Disse interesser, påstår jeg, siger kun god for udøvelsen af ekstern kontrol over in-

dividuel selvudvikling, hvad angår de handlinger, der berører andre menneskers interesser. Hvis nogen gør noget, som skader andre, foreligger der, alt andet lige, grundlag for at straffe ham, enten efter lovens bogstav eller, hvor lovbestemte straffe ikke lader sig anvende hensigtsmæssigt, med almindelig afstandtagen.

Endvidere gives der mange positive handlinger til gavn for andre, og ikke kun undladelser af den ene eller den anden form for skadelig adfærd, som vi med rette kan pålægges at udføre – f.eks. at vidne i en retssag, at bære en fair byrde til landets forsvar, eller til andre fælles indsatser, som er nødvendige for det samfund, hvis beskyttelse den pågældende nyder godt af; ligeledes kan man pålægges at udføre visse gerninger i form af individuel godgørelse, f.eks. at redde en andens liv eller lægge sig imellem for at beskytte værgeløse mod overlaster – alt sammen handlinger af den art, at når som helst en person har pligt til gøre dem, kan samfundet helt legitimt stille vedkommende til regnskab for ikke at gøre det. En person kan skade andre, ikke blot ved aktiviteter men tillige ved inaktivitet, og i begge tilfælde er det fuldt berettiget at holde denne ansvarlig for skaden. Dette sidstnævnte tilfælde, altså med undladelser eller passivitet, stiller krav om en langt mere skønsom omgang med tvang end det førstnævnte. At holde nogen ansvarlig for onde gerninger mod andre, det er reglen; at holde vedkommende ansvarlig for ikke at forhindre noget ondt er, sagt med henblik på at sammenholde de to, undtagelsen. Alligevel gives der mange tilfælde, som både er tilstrækkeligt entydige og grave-rende til at retfærdiggøre undtagelsen. I alle slags tilfælde, der har at gøre med et individs eksterne relationer, er han retmæssigt ansvarlig over for dem, hvis interesser berøres, og, såfremt det skulle vise sig nødvendigt, over for samfundet som deres beskytter. Ofte er der gode grunde til ikke at holde personen ansvarlig, men de grunde må komme af, hvad der hensigtsmæssigt lader sig stille op i det givne tilfælde: enten fordi det drejer sig om et tilfælde af en type, hvor personen efter alt at dømme nok vil handle bedre, hvis sagen overlades til hans egen dømmekraft, end hvis han underkastes en sådan kontrol, som det står i samfundets magt at udøve over ham; eller fordi forsøget på at udøve kontrol vil føre til ondt

større end dem, det er beregnet på at forhindre. Når grunde som disse udelukker håndhævelsen af at stille folk til ansvar, bør aktørens samvittighed sætte sig i det ledige følersæde og værne om de interesser hos andre, der ikke har andet værn; den må fælde en så meget desto strengere dom over vedkommende, eftersom omstændighederne altså ikke tillader, at denne drages til regnskab for sine medskabningers domstol.

Imidlertid gives der en adfærdsfære, i hvilken samfundet, til forskel fra individet, kun har en indirekte, om overhovedet nogen, interesse: Sfæren omfatter hele det udsnit af en persons liv og adfærd, der kun berører ham selv eller, hvis andre berøres, kun gør det med disses frie og af manipulation og lignende upåvirkede samtykke og medvirken. Når jeg siger 'kun ham selv', mener jeg 'direkte og i første række'; for hvad som helst, der berører personen selv, kan ofte, via netop denne selv, have konsekvenser for andre. Indvendinger, der slår på den omstændighed, vil senere blive behandlet.

Her har vi så det passende domæne for menneskers frihed. Det omfatter, for det første, bevidsthedens indre liv og fordrer samvittigheds- eller trosfrihed i den mest omfattende forstand: frihed til at tænke og føle, hvad man vil, absolut frihed til mening og holdninger i relation til alle slags emner – praktiske og spekulative, naturvidenskabelige, moralske eller teologiske. Friheden til at ytre og offentliggøre meninger kan forekomme at falde under et andet princip, idet de jo tilhører den sfære af adfærd, som berører andre mennesker. Men eftersom den er næsten lige så betydningsfuld som tankefriheden selv og for en stor del bygger på samme grunde, er den praktisk taget uadskillelig fra hin. For det andet fordrer princippet frihed for, hvad der behager en, og hvad man ønsker at bruge tid og kræfter på; til at udkaste en livsplan, der passer med ens egen personlighed; frihed til at gøre, hvad vi vil, og for egen regning og risiko tage de konsekvenser, det måtte have: uden enhver hindring fra vores medmenneskers side, så længe vi ikke skader dem, og det selvom de måtte anse vores handlemåder for tåbelige, afsporede eller moralsk forkerte.

Der følger, for det tredje, af denne frihed for hver enkelt individ friheden til, inden for de samme grænser, for en mængde af individer, at slutte sig sammen med et hvilket som formål, der ikke indebærer skade for andre – idet de personer, der deltager i sammenlutningen, antages at være af skelsår og alder og ikke udsat for tvang eller bedrag.

Intet samfund, hvori disse friheder ikke, stort set, respekteres, er et samfund med frihed, helt uanset dets styreform, og intet samfund har fuldkommen frihed, hvori de ikke respekteres helt uden undtagelser og helt uden forbehold. Den eneste frihed, der tjener navnet, er den at stræbe efter det, der er vort eget gode, og gøre det på vores egen måde, så længe vi ikke søger at berøve andre deres eget gode eller lægger hindringer i vejen for andres forsøg på at opnå det. Hver enkelt er den passende vogter af sin egen sundhed, hvad enten legemligt, mentalt eller åndeligt. Mennesker taget under ét vinder mere ved at lade hinanden leve, sådan som de selv finder det godt for sig selv, end ved at tvinge hver enkelt til at leve, som resten finder det godt.

Skønt doktrinen her er alt andet end ny og for nogle kan virke ret selvfølgelig, findes der ingen doktrin, der står skarpere i modsætning til den almindelige mening og praksis. Samfundet har lagt sig lige så meget i selen i bestræbelsen for (sådan som det ser på sagen) at tvinge folk til at konformere med dets ideal for privat og personlig succes, som det har gjort for at sikre efterlevelse af dets sociale forbilleder. Tidligere tiders samfund anså sig, med filosofernes opbakning, for berettiget til at lade offentlige myndigheder kontrollere alle sider af folks privatliv. Begrundelsen var statens interesse i, at borgerne, legemligt såvel som sjæleligt, levede disciplineret – en tankegang, der kan have været på sin plads i småstater omgivet af magtfulde fjender og bestandig truet af ydre magters angreb eller indre uro, og over for hvilke selv en kort periode med mindre energisk, selvdisciplineret og årvågen indsats så let endte med at blive skæbnesvanger, at man overhovedet ikke kunne tillade sig den luksus at afvente frihedens permanente velgørende virkninger. I den moderne verden forhindrede samfundets større målestok og, frem for alt, adskillelsen af den åndelige og verdslige

myndighed (som lagde bestemmelsen over folks samvittighed i andre hænder end dem, der styrede deres jordiske affærer) en lige så stor indblanding fra lovens side i privatlivet. Men kræfterne bag undertrykkelsen af folks holdninger og værdier er blevet svejset sammen til at kunne slå hårdere ned på afvigelse i anliggender, der kun berører den pågældende selv, end de formår at slå ned på uregelmæssigheder selv i sociale sager. Religionen, som jo udgør langt den mægtigste faktor blandt det, der påvirker dannelsen af folks moralske indstilling og følelser, har næsten altid været drevet af ambitionerne hos en magtelite, der stræbte efter kontrol over alle sider af menneskers liv, eller af fundamentalismens ånd. Og visse af de moderne reformatorer, som har stillet sig i den stærke opposition til forgangne tiders religion, har på ingen måde stået tilbage for hverken kirkerne eller sekterne med hensyn til at insistere på deres ret til åndelig dominans. I særdeleshed Hr. Auguste Comte, hvis samfundssystem i værket *Système de Politique Positive* sigter efter (om end med moralske snarere end legale ordninger) et socialt despoti over individet, der langt overgår alt, hvad selv den mest hårdkogte lov-og-orden tænker blandt de gamle filosoffer byggede ind i sit politiske ideal.

Helt bortset fra individuelle tænkeres ejendommelige standpunkter rummer verden også en voksende tilbøjelighed til, ret så urimeligt, at udstrække samfundets magt over individet, både gennem den offentlige menings styrke og selv gennem lovgivningen: Og eftersom tendensen i alle forandringer, der er undervejs i verden, er at give samfundet mere magt og svække individets stilling, hører denne indtrængning ikke til blandt den slags onder, som har det med at gå væk af sig selv, men tværtimod den slags, som vokser sig mere og mere formidable. Menneskers tilbøjelighed, hvad enten som magthavere eller medborgere, til at pånøde andre deres egne meninger og holdninger som rettesnore for adfærden, bakkedes så kraftigt op af såvel nogle af de bedste, som af de værste, følelser i vores natur, at den næppe nogen sinde holdes tilbage af andet end mangel på magt; og eftersom magten ikke er aftagende, snarere tiltagende, må vi, medmindre der kan rejses en stærk barriere af moralsk overbevisning imod dette uvæsen, under verdens aktuelle tilstand forvente at komme til at opleve den i vækst.

Kapitel II

Tanke- og diskussionsfrihed

Man må håbe, den tid er forbi, hvor det var nødvendigt at forsvare ”pressefriheden” som værn mod et korrump eller tyrannisk styre. Vi har lov til at gå ud fra, at der ikke er behov for noget argument mod at tillade en lovgivende eller udøvende magt, som ikke er identificeret med folkets interesse, at fortælle borgerne, hvad de skal mene, og bestemme, hvilke doktriner og hvilke argumenter de skal have lov til at stifte bekendtskab med. Den side af sagen er desuden så hyppigt og triumferende blevet forfægtet af forudgående skribenter, at den ikke behøver vies nogen særlig fremhævelse på dette sted. Om end den britiske lovgivning i spørgsmålet om pressefrihed er lige så servil, som den var i Tudortiden, er der kun ringe fare for, at den sættes ind mod den politiske diskussion, det skulle lige være i en situation med panik, hvor frygt for oprør får ministre og dommere til at glemme deres sunde sans, og i det hele taget kan man næppe tænke sig, at statsmagten i konstitutionelle samfund, hvad enten den er helt eller kun delvist ansvarlig over for folket, ofte vil gøre forsøg på at kontrollere meningsytningen, undtagen der, hvor den ved at fare sådan frem gør sig til lænehund for offentlighedens almindelige intolerance. Lad os derfor forudsætte, at regeringen er helt og aldeles på linje med folket og aldrig kunne tænke på at anvende nogen tvangsmagt, medmindre den har ti slutning fra det, den forestiller sig som folkestemningen. Nu benægter jeg selve retten for folket til at udøve en sådan tvang, hvad enten sat igennem af folket selv eller af dets styre. Den magt er i sig selv illegitim. Det bedste styre er ikke mere berettiget til den end det værste. Den er lige så afskyelig, ja mere, når den udøves i samklang med den offentlige mening, som når den står i modsætning til den. Hvis hele menneskeheden minus én hyldede en bestemt mening, og kun én altså var af den modsatte mening, ville menneskeheden ikke være mere berettiget til at lukke munden på denne person, end personen, hvis det stod i hans magt, ville

Det vil passe argumentationen godt, hvis vi, i stedet for med det samme at gå i gang med den generelle tese, i første omgang begrænser os til en gren af den – et specialfald af vores princip, hvorved det, i det mindste til et vist punkt, faktisk nyder den herskende menings opbakning. Grenen er tankefriheden, som det ikke lader sig gøre at adskille fra de beslægtede friheder til at ytre sig i tale og skrift. Om end disse friheder ret vidtgående indgår i den politiske moral i alle samfund, der bekender sig til tolerance og frie institutioner, er de grunde, filosofiske såvel som praktiske, hvorpå de hviler, måske ikke noget, folk i almindelighed er helt fortrolige med, ej heller noget, opinionslederne er helt så meget på det rene med, som man skulle tro. Rigtigt forstået har disse grunde langt mere vidtrækkende anvendelse end blot på en enkelt del af emnet. Således vil en grundig granskning af denne del af spørgsmålet vise sig at være den bedste introduktion til resten. De, som ikke finder noget nyt i det, jeg nu skal til at fremlægge, vil, håber jeg, have mig undskyldt, når jeg nu giver mig i kast med nok en diskussion af et emne, der efterhånden er blevet hyppigt vendt og drejet gennem tre århundreder.

være til at lukke munden på menneskeheden. Hvis en mening var et stykke personlig ejendom helt uden værdi for andre end dens ejermand; hvis dette at blive hindret i at fremføre den efter behag simpelt hen var en personlig ulempe, ville det gøre en vis forskel, om ulempen blev påført få personer eller mange. Men det særlige onde ved at undertrykke en mening er, at man derved tager noget fra hele menneskeheden, fra efterfølgende såvel som den nuværende generation, og endnu mere fra dem, der er uenige i den, end fra dem, der er enige. Hvis meningen er rigtig, berøves de første muligheden for at udskifte en vildfarelse med sandheden, hvis den er forkert, går man glip af et næsten et lige så stort gode, nemlig at fatte sandheden og få det stærkere indtryk af den, der kommer af dens kollision med det fejlagtige.

Det er nødvendigt at betragte disse to hypoteser hver for sig, idet der til hver af dem svarer en særskilt gren af argumentationen. Vi kan aldrig have sikkerhed for, at den mening, vi forsøger at undertrykke, faktisk er en falsk mening. Og hvis vi havde sikkerhed, ville det stadig være et onde at drive den under jorden.

Første hypotese: Den mening, vi vil bruge autoritets magt til at gøre tavs, kunne muligvis være sand. De, der ønsker at nægte den mund og mæle, benægter naturligvis, at den er sand. Men de er ikke ufejlbarlige. De har ingen autoritet til at afgøre spørgsmålet for hele menneskeheden og afskære enhver anden person fra midlerne til selv at bedømme sagen. At afvise at lade en mening komme til orde og blive hørt, fordi de er sikre på, at den er falsk, beløber sig til at gå ud fra, at *dæres* sikkerhed er det samme som *absolut* sikkerhed. At afskære fra diskussion er altid det samme som at postulere sin egen ufejlbarlighed. Fordømmelsen af at udelukke diskussion kunne for så vidt få lov til at stå og falde med dette ligefremme argument, der ikke bliver ringere af at være ligefremt.

Desværre må det siges at slå skår i agtelsen for menneskenes sunde sans, at kendsgerningen om vores fejlbartighed langt fra, når der i praksis skal tages stilling, tillægges samme vægt, som den får i teorien; for mens enhver ganske udmærket kender til egen fejlbartighed, er det kun få, som finder det påkrævet at tage forholdsreg-

ler mod deres mulighed for at fejle eller går med på den tanke, at en hvilken som helst mening, de føler sig meget sikre på, kan vise sig at være et af eksemplerne på netop det anlæg for at fejle, og tage fejlen for sikkerhed, som de medgiver at have del i. Fyrster med uindskrænket magt eller andre, der er vant til grænseløs underdanighed, oplever sædvanligvis denne urokkelige sikkerhed på alt, hvad de mener om næsten alle emner. Mennesker, der er mere heldigt stillet og ikke helt uvante med at blive korrigeret, når de er galt på den, tildeler kun den samme ubetingede tiltro til de meninger, de finder bekræftet af alle, der omgiver dem, eller af folk, de normalt retter sig ind efter. For i proportion til en persons mangel på tillid til sin egen dømmekraft isoleret set forlader han sig almindeligvis, med underforstået tillid, på 'ufejlbarligheden' hos verden i almindelighed. Og verden for det enkelte individ vil sige den del af den, hvormed vedkommende kommer i kontakt: ens parti, sekt, kirke, sociale klasse. Sammenlignet dermed kan en person næsten siges at være frisindet og med stort udsyn, hvis verden i dennes tilfælde vil sige landet eller tidsalderen. Fj heller svækkes personens tillid til denne autoritet det mindste af bevidstheden om, at andre lande, tidsaldre, sekter, kirker, klasser og partier har ment, og for tiden faktisk mener, lige det modsatte. Han delegerer til sin egen verden ansvaret for at have ret vis-a-vis den uenighed, der lyder fra andre menneskers verdener; og det forurorliger aldrig personen at tænke på, at det er blot og bar tilfældighed, som har bestemt, hvilken af disse utallige verdener han nu engang er kommet til at sætte sin lid til – og at de samme årsager, der gør én til kirkegænger i London, kunne have gjort én til konfusionsier eller buddhist i Peking. Ikke desto mindre er det i sig selv lige så indlysende, som de stærkeste argumenter kan gøre det, at tidsaldre ikke er mere ufejlbarlige end individer: Hver eneste tidsalder har jo hyldet anskuelse, som dens efterfølgere anså for ikke bare falske, men direkte absurde; og lige så sikkert er det, at mange meninger, som for tiden nyder stor udbredelse, vil blive forkastet af kommende generationer, som det velkendte, at mange, engang udbredte synsmåder, hårdt og kontant forkastes af den nuværende tid.

Den indvending, der givetvis vil komme mod argumentet her, har sandsynligvis følgende tilsnit: Der postuleres ikke i højere grad ufejlbarlighed ved at forbyde udbredelsen af vildfarelser, end i noget andet, den offentlige myndighed foretager sig med egen dømmekraft og eget ansvar. Mennesker har fået dømmekraften for at bruge den. Skal de nu, fordi den kan bruges fejlagtigt, have besked om slet ikke at bruge den? At sætte bom for den slags, de anser for undergravende, er ikke at påstå at være hævet over at kunne fejle, men at leve op til en forpligtelse, der påhviler dem og kræver, at de, deres fejlbarehed til trods, skal handle efter bedste evne og overbevisning. Hvis vi helt skulle afholde os fra at handle efter vore overbevisninger, fordi disse muligvis er falske, ville det ende med, at vore interesser ignoreres, vore pligter forsømmes. En indvending, der gælder alle handlemåder, kan ikke være en gyldig indvending mod nogen given handlemåde i særdeleshed. Regeringer, såvel som individer, har pligt til at danne sig så sande meninger, de overhovedet formår, gøre det med omhu og aldrig pånøde andre dem, medmindre de er fuldstændig sikre på at have ret. Når de imidlertid har opnået sikkerhed (kan disse modstandere finde på at sige), er det ikke samvittighedsfuldhed, men fejhed, at vige tilbage fra at handle ud fra det, man for alvor tror – og lade doktriner, man helt ærligt anser for farlige for menneskehedens ve og vel, hvad enten i dette liv eller i et senere, hæmningsløst blive spredt ud til alle sider, fordi andre mennesker, i mindre oplyste tider, har undertrykt meninger, der nu anses for sande. Lad os være os for, lyder det måske, at begå samme fejl. Nu har regeringer og nationer imidlertid begået fejl i andre sager, som man ikke anser for uegnede til at være genstand for myndighedernes beslutninger – man har indført dårlige skatter, ført uretfærdige krige. Skal vi derfor lade være med at udskrive skat og, uanset provokationens art, gå i krig? Mennesker og regeringer er henvist til at handle efter bedste evne. Der gives ikke sådan noget som absolut sikkerhed, men nok den form for at dække sig godt og grundigt ind, der rækker for menneskelivets almindelige formål. Vi har lov, og tilmed pligt, til at gå ud fra sandheden af vore bedste meninger, når vi tænker over, hvordan vi skal vi skal handle og leve. Det er overhovedet ikke udtryk for mere

end dette ret så fordringsløse punkt, når vi med forbud hindrer slette personer i at undergrave samfundet ved at propagandere for meninger, vi finder falske og ondartede.

Jeg svarer herpå, at det faktisk beløber sig til at antage langt mere. Der er den største forskel mellem at holde en mening for sand, fordi den, efter at samtlige muligheder for at sætte den på prøve er udtømt, ikke er blevet gendrevet – og så at antage dens sandhed med det formål at forbyde, at den gendrives. Fuldkommen frihed til at modsiges og modbevise vores mening er selve betingelsen for, at vi har lov til at antage dens sandhed for praktiske formåls skyld. Og på ingen anden betingelse kan et væsen med menneskets evner opnå nogen som helst fornuftig forsikring om at være på rette spor.

Når vi betragter enten meningernes historiske veksel eller måden at leve et almindeligt liv på, hvad skyldes det mon så, at hverken det ene eller det andet er i ringere forfatning, end det er? Ja, bestemt ikke nogen indre kraft i menneskets fatteevne. Angående et hvilket som helst emne, der ikke er selvindlysende, er der nioghalvfems personer, der er helt ude af stand til at fælde dom om det, for hver eneste, der formår den slags. Og dømmekraften hos person nummer hundrede er kun relativ; flertallet af eminent folk i enhver tidligere generation har hyldet mange meninger, som nu vides at være falske, og gjorde eller billigede adskillige ting, som ingen nu om dage ville sige god for. Hvordan kan det så være, at menneskehedens rækker, i det store og hele, udviser en overvægt af fornuftige meninger og fornuftig ageren? Hvis der virkelig er den overvægt – hvad der jo må være, da menneskers affærer ellers ville være, og altid havde været, i miserabel stand – skyldes det en ejendommelig egenskab ved den menneskelige bevidsthed, faktisk kilden til alt, hvad der er værd at agte hos mennesket som fornuftsvæsen eller moralsk aktør, nemlig at dets fejl lader sig rette. Mennesket formår at korrigere sine fejltagelser og det gennem diskussion og erfaring. Ikke erfaring alene, eftersom der skal diskussion til for at finde ud af, hvordan erfaringerne skal tolkes. Forkerte meninger og handlemåder viger efterhånden for kendsgerninger og argumenter. For at kendsgerninger og argumenter imidlertid kan

gøre indtryk på bevidstheden, må de føres frem for den. Meget få kendsgerninger er i stand til selv at sige, hvad der er at sige om dem, uden hjælp af diverse kommentarer og tolkninger til at forklare deres betydning. Således afhænger vores dømmekrafts styrke og værdi helt og holdent af dette ene kendetegn, at den kan bringes på ret, når den er på gal, kurs, og man kan kun forlade sig på den, så længe midlerne til at korrigere dens fejl hele tiden holdes lige ved hånden. Tager vi hvem som helst, hvis dømmekraft har vundet anseelse, og spørger, hvordan det er gået til, lyder svaret: fordi han har haft et åbent sind over for kritik af sine meninger og adfærd; fordi personen altid har sørget for at lytte til alt, hvad der kan siges imod hans meninger og værdier; at drage så megen nytte af det, som lod sig gøre, og for sig selv, lejlighedsvis også andre, udrede det fejltrin, der førte til fejltagelsen; og desuden: Fordi han var overbevist om, at den eneste vej for et menneske til at nærme sig et ordentligt kendskab til et emne på er ved at lægge øre til, hvad der kan siges om det af mennesker med forskellige meninger om sagen, og tænke over alle de synsvinkler, hvorfra det anskues af alskens forskellige mennesker. Intet menneske kendt for visdom har nogen sinde opnået sin visdom ad nogen anden vej end denne. Ej heller ligger det i de menneskelige åndsevners beskaffenhed at erhverve visdom på nogen som helst anden måde. Den indgroede vane med at rette og forbedre sin egen opfattelse ved at sammenholde den med andres er, så langt fra at føre til tvivl og handlingslammelse, det eneste solide fundament for en velbegrunder tillid til den. Hvad der giver noget menneske ret til at anse sin opfattelse for bedre end en andens, ja af en hvilken som helst floks, er den omstændighed, hvis den da foreligger, at han har været igennem en særlig proces, mens de øvrige netop ikke har været igennem noget lignende: Hvad der giver retten til sådan at stole på sine meninger er, at man har kendskab til alle nærliggende indvendinger, har gjort sin stilling op over for alle, der taler imod, aktivt har opsøgt modbeviser og vanskeligheder i stedet for at undgå den slags og ikke har blændet af for noget som helst lys, der kunne kastes over emnet fra noget som helst synspunkt.

Det er ikke for meget forlangt, at hvad menneskehedens viseste, altså de, som er aller mest berettigede til at forlade sig på egen dømmekraft, finder nødvendigt for at berettige deres tillid til den, bør også den blandede flok af et fåtal forstandige, og mange dumme individer, kaldet offentligheden, indordne sig under. Den mest intolerante af alle kirker, den romersk-katolske, gør ved sin stillingtagen til eventuel kanonisering af nogen til helgen brug af, og lytter tålmodigt til, en 'djevlelses advokat'. Det helligste menneske af alle, lader det altså til, kan ikke ophøjes til posthum ære og værdighed, før alt, hvad djævelen har at sige mod ham, er blevet hørt og vejret. Hvis selv Newtons naturvidenskabelige teori ikke blev lagt frem til kritik, ville mennesker ikke kunne have den fuldkomne tillid til dens sandhed, man nu har. De anskuelser, vi har allerbedst belæg for, har ingen anden garant at støtte sig til end den stående invitation til hele verden om at afsløre dem som grundløse. Hvis udfordringen ikke tages op, eller tages op og forsøget mislykkes, er vi stadigvæk langt fra sikkerhed. Alligevel har vi gjort det bedste, som de foreliggende menneskelige vilkår tillader. Vi har ikke set bort fra noget, der kunne give sandheden en chance for at nå frem til os. Såfremt forbindelserne holdes åbne, tør vi håbe på, at hvis der gives en bedre sandhed, vil man finde den, når menneskets evne til erkendelse er blevet i stand til at fatte den. I mellemtiden må vi forlade os på at have tilnærmet os sandheden så meget, som det lader sig gøre i vores tid. Dette er så megen sikkerhed, et fejlbart væsen kan opnå, og den eneste måde at opnå den på.

Det er besynderligt, at folk medgiver det tvingende ved argumenterne for diskussionsfrihed men protesterer imod, at de "gøres yderliggående," og ikke indser, at hvis grundene ikke er gode nok for et ekstremt tilfælde, er de ikke gode nok for noget som helst tilfælde. Besynderligt, at folk kan overbevise sig selv om, at der ikke postuleres ufejlbarlighed, når de på de ene side går med til, at der bør være fri diskussion om alle emner, hvorom der kan herske tvivl, men på den anden side mener, at der for visse helt særlige principper eller doktriners vedkommende må gælde forbud mod diskussion, fordi disse er så *sikre*, hvilket vil sige: fordi *de er sikre på*, at de er sikre. At kalde en hvilken som helst dom sikker, så længe

nogen som helst, hvis det var tilladt, ville benægte dens sikkerhed, men ikke får lov dertil, kommer ud på ét med at antage, at vi selv, og de, der er enige med os, sidder til døms i spørgsmålet om sikkerhed, og gør det helt uden at høre på modparten.

I vores tid, som er blevet kaldt "blottet for tro men rædselsslagen for skepticisme" – hvor folk føler sig forvisset om, ikke så meget, at deres meninger er sande, som at de ikke ville vide, hvad de skulle stille op uden dem – hviler en meningskrav på at nyde myndighedernes beskyttelse ikke så meget på dens sandhed som dens vigtighed for samfundet. Der gives, lægget man op til, visse sandheder, som i den grad er nyttige, hvis ikke direkte uundværlige, for trivselen, at regeringen lige så meget har pligt til at holde sin hånd over dem som til at værne om enhver anden af samfundets væsentlige interesser. I et tilfælde af en sådan slags nødværge og noget så soleklart underlagt pligtens bud kan, hævdes det, noget mindre vidtgående end ufejlbarlighed om egne meninger berettigede, endda binde, regeringer til at handle på grundlag af deres egen anskuelse (der typisk også bekræftes af menneskers almindelige mening). Hyppigt hævdes desuden – og tænkes endnu hyppigere – at kun slette mennesker ville finde på at undergrave meninger, der i den grad gavner alt og alle; og at der ikke, mener man videre, kan være noget forkert i at spænde ben for ondsindede typer og forbyde den slags, som kun sådanne mennesker kunne drømme om at praktisere.

Denne tankegang gør forsvaret for indskrænkning af diskussionsfriheden til et spørgsmål om doktriners nytte, snarere end sandhed, og roser sig af ad den vej at smygge sig uden om anklagen for at opkaste sig selv til den ufejlbarlige dommer over meninger. Men de, der finder dette tilfredsstillende, overser, at postulatet om at være ufejlbarlig blot flyttes fra et sted til et andet. Hvorvidt en given mening er nyttig eller ej, er jo selv et spørgsmål om, hvad man skal mene: Nøjagtig lige så meget som meningen, det drejer sig om, er meningen om dens nytte noget, man kan strides om, og som både er åbent for, og kræver, diskussion. Der vil være lige så stort behov for en ufejlbarlig meningsdommer til at afgøre, om en mening er skadelig eller ikke, som der er til at afgøre spørgsmålet

om dens sandhed eller falskhed – medmindre den mening, der sættes på anklagebænken, får fuld adgang til at forsvare sig. Og det går ikke an at sige, at kætteren, om end med forbud mod at hævde dens sandhed, jo har lov til at slå på det nyttige eller harmløse ved sin mening. En menings sandhed er en del af dens nyttighed. Hvis vi ville finde ud af, om det er ønskværdigt, at en given mening nyder tiltro, er det da muligt at udelukke en stillingtagen til, om den er sand eller ej? Efter mange, og her drejer det sig om de bedste, ikke slette, menneskers syn på sagen, kan en mening ikke virkelig være nyttig, hvis den ikke er sand.

De, der holder med de etablerede meninger, søger altid for, så vidt muligt, at drage fordel af at påberåbe sig det punkt: *Dem* ser man aldrig håndtere spørgsmålet om nyttighed, som om det kunne adskilles helt og aldeles fra det om sandhed. Tværtimod er det, frem for alt, fordi deres doktrin er "sandheden," at viden derom anses for højst uundværlig. Det er umuligt at have en fair diskussion af spørgsmålet om nyttighed, når den ene, men ikke den anden, side har lov til at fremføre et så væsentligt argument. Således ligger landet rent faktisk, at når loven eller den offentlige mening ikke tillader, at der sættes spørgsmålstegn ved sandheden af en given mening, er der lige så lidt tolerance over for benægtelsen af dens nyttighed. Det højeste, man går med til, er at medgive, at de pågældende sandheder ikke er absolut sande, eller at det ikke er direkte syndigt at anfægte dem.

Til at kaste mere klart lys på misgerningen i, fordi vi allerede har fældet vores endelige dom, at afskære meninger fra at blive hørt, er det ønskværdigt at samle diskussionen om et konkret eksempel. Hertil vælger jeg den slags tilfælde, som støtter min sag mindst – altså hvor argumentet imod ytringsfrihed, såvel hvad angår meningers sandhed som deres nyttige konsekvenser, anses for at have overtag. Lad de meninger, der bestrides, være troen på Gud, på et liv efter døden eller hvilke som helst af de moralske doktriner, der nyder almindelig accept. Den, slagmarken begunstiger, er klart nok en unfair modstander, da denne helt sikkert (og mange, der ikke vil være unfair, tænker nok det samme i deres stille sind) vil konfrontere én med spørgsmålet: Er det de læresætninger, du ikke anser

for tilstrækkelig sikre til at stilles under lovens beskyttelse? Hører mon troen på Gud til blandt den slags meninger, som man ifølge dig postulerer ufejlbarlighed ved at hævde med sikker forvisning om deres sandhed? Her må jeg imidlertid have lov til at indskyde den bemærkning, at det ikke er det at føle sig fuldkommen sikker på en doktrin (hvad den så end går ud på), som jeg kalder at postulere ufejlbarlighed. Det er forehavendet om at afgøre spørgsmålet for andre uden at lade dem få lov at høre, hvad der kan siges fra den modsatte side. Og jeg forkaster og fordømmer ikke den præntation en tøddel mildere, selv når den træder frem til støtte for mine mest dybtfølte overbevisninger. Uanset hvor urokkelig en persons overbevisning er, ikke kun om falskheden, men om de fordærlige konsekvenser – ja, ikke blot om de fordærlige konsekvenser, men (for at bruge et udtryk, jeg helt og holdent tager afstand fra) den umoralske og ugudelige karakter af en given mening, så postulerer han ufejlbarlighed, såfremt han til fremme for sin egen private overbevisning, og måske ligefrem med fuld opbakning fra sit samfund eller sine samtidige, afskærer den pågældende menings forsvar fra at komme til orde. Og så langt fra, at den postulerede ufejlbarlighed er mindre problematisk og farlig, fordi den mening, det drejer sig om, kaldes umoralsk eller ugudelig, er det er i sådanne tilfælde frem for alle, at den postulerede ufejlbarlighed er mest fatal. Dette er netop den slags tilfælde, hvor mennesker i en generation begår de forfærdeligste fejltagelser, der slår eftertiden med chok og rædsel. Her, blandt disse tilfælde, er det, vi finder historiens, vel at mærke for det onde, mest mindeværdige eksempler på, at lovens arm er blevet brugt til at udrydde de bedste mennesker og ædleste doktriner. Om det end, hvad angår de ramte mennesker, er gået for sig med en succes, der kun kan begrædes, har disse doktriner formået at overleve, sådan at de (for at føje spot til skade) for deres vedkommende har stået model til at forsvare den samme fremfærd over for mennesker, der tog afstand fra dem eller fra den herskende udlægning deraf.

Mennesker kan næppe ofte nok mindes om, at der engang var en mand ved navn Sokrates, mellem hvem og hans samtidts legale autoriteter og den offentlige mening der fandt en mindeværdig

kollision sted. Født i en tidsalder og i et land, der flød over med storslåede individer, har de mennesker, der bedst kendte til ham og hans tid, skildret ham som den dydigste af alle. Vi kender ham som foregangsmanden og prototypen for alle, der siden hen udbredte læren om dyden, lige fuldt inspirationskilden til Platons idealistiske og Aristoteles' verdenskløge og nytteorienterede tænkning, med andre ord til de to udspring for etisk og al anden filosofi. Dette menneske, som samtlige store tænkere i eftertiden har anerkendt som deres mester – hvis ry efter to tusinde år næsten overstråler hele rækken af navne, der gav hans fødeby dens fornemme plads i historien – blev, efter en rettergang, sendt i døden af sine landsmænd. Ankragen lød på usædelighed og ugudelighed – det sidste ved ikke at tro på de guder, staten anerkendte (Ja, ifølge *Forsvarstalen* som gengivet af Platon, hævdede anklageren, at Sokrates var helt blottet for gudstro); det første, fordi han med sine doktriner og råd ”fordærvede ungdommen.” I disse anklager fandt domstolen, efter alt at dømmes i god tro og med ærlig overbevisning, ham skyldig og dømte derved det menneske, der frem for alle, der var født indtil da, havde gjort sig fortjent til alt det bedste fra menneskehedens side, til at sendes i døden som gemen forbryder.

For nu at skride videre til det eneste andet eksempel på domstoles uretfærdighed, der uden antiklimaks kan nævnes i samme åndedrag som domfældelsen af Sokrates: det, der udspillede sig på Golgata for mere end atten hundrede år siden. Det menneske, der med sine ord og gerninger efterlod et sådant indtryk af sin moralske storhed i mindet hos dem, der var vidner til det, at atten efterfølgende århundreder har hyldet ham som den almægtige i egen person, blev uden videre postyr henrettet – som hvad? Som gudsbespotter. Mennesker tog ikke blot fejl af deres velgører, de tog fejl af ham ved at holde ham for nøjagtig det modsatte af, hvad han var, og behandlede ham som det ugudelighedens monster, som de nu selv, netop på grund af denne deres behandling af ham, betragtes som. De følelser, hvormed mennesker nu ser på de to begrædelige handlingsforløb, især det sidstnævnte, gør dem faktisk ekstremt uretfærdige i deres dom over de ulyksalige aktører. Disse var efter alt at dømmes bestemt ikke slette mennesker – ikke

være, end folk som flest. Tværtimod var de givetvis i besiddelse af det fulde, eller næsten fulde, mål af religiøse, moralske og landskærlige følelser ligesom ordentlige folk i deres tid. Netop den slags mennesker, der til alle tider, vores egen indbefattet, har al udsigt til at komme igennem livet plefrie og velanskrevede. Ypperstepræsten, der sønderrev sin kappe, da de ord udtaltes, som i hans samfunds øjne indebar den tungeste skyld af alle, var sandsynligvis lige så oprigtig i sin bestyrtelse og foragelse, som flertallet af vor tids ærværdige og gudfrygtige mennesker er det i forhold til de religiøse og moralske følelser, de sværger til; og de fleste af dem, der nu ryster ved tanken om præstens opførsel, ville, hvis de havde levet i hans tid og var født som jøder, have gjort ligeså. Retroende kristne, som er tilbøjelige til at mene, at de, der stenede de første martyrer til døde, må have været dårligere mennesker end dem selv, bør huske på, at en af dem, der forfulgte de kristne, var Paulus.

Lad os tilføje endnu et eksempel, det mest slående af alle, hvis størrelsen af et fejlgreb skal gøres op i forhold til visdommen og dyden hos dets ophavsmand. Hvis noget magtfuldt menneske nogen sinde har haft grund til at anse sig selv for den bedste og mest oplyste blandt sine samtidige, var det kejser Markus Aurelius. Som eneheriker over hele den civiliserede verden var hans virke livet igennem ikke alene præget af den mest dadel frie justits, men, hvad man i mindre grad skulle have forventet givet hans stoiske opdragelse, det mildeste hjerte. De få brister, man tillægger ham, gik altid i retning af overbærenhed. Hans etiske skrifter, som udgør den antikke tænknings højeste frembringelse, adskiller sig så godt som umærkbart, om i det hele taget, fra det, Jesus prædikede. Dette menneske, der, i al anden end dogmatisk forstand, var en bedre kristen end næsten samtlige såkaldt kristne herskere, der har været siden den gang, forfulgte kristendommen. Placeret, som han var, på højdepunktet af alle menneskeheds forudgående præstationer, med et åbent og tvangfrit intellekt og en karakter, der fik ham til, helt af sig selv, at inkorporere det kristne ideal i sine moralske skrifter, var han alligevel ude af stand til at indse, at kristendommen var et gode, ikke et onde, for den verden, hvormed han gennem sine pligter var så stærkt forbundet. Han vidste, at

samfundet i dets aktuelle skikkelse var i en jammerlig forfatning. Men som landet nu lå, indså han, eller rettere, mente han at indse, at det, der gav det kraft til at hænge sammen og hindrede det i at forfalde endnu mere, var dyrkelsen af de traditionelle dyder. Som menneskeheds overherre anså han det for sin fremmeste pligt at sørge for, at samfundet ikke gik fra hinanden, og kunne ikke forestille sig, hvordan man, i fald de eksisterende bånd faldt bort, kunne knytte nye til at holde sammen på det hele. Det var åbentbart, at den nye gudsdyrkelse sigtede efter at løse de gamle bånd, hvorfor pligten, efter hans skøn, enten bestod i at antage den nye religion – eller undertrykke den. Og idet kristendommens teologi hverken forekom ham sand eller af guddommelig herkomst; og den mærkelige beretning om en korsfæstet gud ikke fremstod troværdig; og da et system, der som sit fundament kun havde noget i den grad urimeligt, ikke for ham at se kunne forventes at blive den fornyende kraft, som kristentroen, efter alle sine ydmygelser, viste sig at være – endte det med, at den mest milde og kærlige af alle filosoffer og herskere, af ægte og dyb pligtfølelse undertrykte kristendommen. Efter min opfattelse er der her tale om den aller mest tragiske kendsgerning i hele historien. Det er en bitter tanke, hvor meget anderledes kristendommen og verden ville have været, hvis kristendommen var blevet antaget som Romerrigets statsreligion under Markus Aurelius' snarere end kejser Konstantins ledelse. Men det ville være lige så uretfærdigt mod ham, og stik imod sandheden, at benægte, at ingen af de undskyldninger, der føres i marken for at forfølge anti-kristne ideer, var noget, Markus Aurelius manglede for, som han gjorde, at fare frem med bål og brand mod udbredelsen af det kristne budskab. Ingen kristen er mere fast overbevist om, at ateismen er falsk og truer med at opløse samfundet, end Markus Aurelius var overbevist om det samme for kristendommens vedkommende; og så var han dog den af alle dengang levende, der havde forudsætningerne for ret at sætte sig ind i dens fortrin. Medmindre den, der går ind for at undertrykke udbredelsen af meninger, smigrer sig med at være bedre og visere end Markus Aurelius – mere dybt fortrolig med sin tids visdom, mere intellektuelt avanceret end den, mere oprigtig i sin søgen efter